

POLSKA SŁOWACJA EUROPA ŚRODKOWA W XIX-XXI WIEKU

Księga jubileuszowa dedykowana
Profesor Ewie Orlof

pod redakcją
Jana Pisulińskiego
Elżbiety Rączy
Krzysztofa Żarny

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU RZESZOWSKIEGO
RZESZÓW 2011

Зоя Баран

(Lwów)

„РЕАЛЬНІ ОСНОВИ ЄДНОСТІ СЛОВ’ЯН”: З ІСТОРІЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ДИСКУСІЙ МІЖВОЄННОГО ДВАДЦЯТИЛІТТЯ

Слов'янська ідея, основу якої складали уявлення про етнічну, мовно-культурну та історичну спільність, займала вагоме місце в суспільному житті слов'янських народів упродовж XIX ст. Її поширення було викликано насамперед впливом ідей Романтизму й початком слов'янського національного відродження. У 1837 р. словак Ян Коллар ввів у науковий обіг термін *слов'янська взаємність*, під яким розумів конкретні культурно-просвітницькі заходи, що мали сприяти взаємному збагаченню слов'янських мов і культур, зберігаючи особливості кожної. Саме це мало стати засобом для досягнення *справжнього панславізму*. Згодом з'явилися й інші інтерпретації слов'янської єдності: австрославізм, югославізм, російський панславізм. На початку ХХ ст. слов'янська ідея відродилася у вигляді неославізму, в основі якого лежало положення про економічну і культурну співпрацю слов'янських народів на засадах свободи, рівності і братерства. З початком Першої світової війни ідея слов'янської єдності втратила актуальність, позаяк лідери національних рухів слов'янських народів спрямували свої зусилля на досягнення незалежності¹. Після закінчення Першої світової війни та проголошення слов'янських держав – Польської і Чехословацької республік, Королівства сербів, хорватів, словенців (згодом Королівство Югославія) – слов'янська ідея відродилася і набрала новогозвучання.

Ця стаття присвячена інтелектуальній дискусії навколо „реальних основ єдності слов'ян”, що розгорнулася на межі 20–30-х років унаслідок тематичних публікацій на сторінках російського еміграційного тижневика „Росія”

¹ Детальніше див.: М. Грушевський, *Українство і всеслов'янство*, „Літературно-Науковий Вістник”, Львів 1908, т. 42, с. 540–547; В. Дьяков, *Славянский вопрос в общественной жизни дореволюционной России*, Москва 1993; И. Колейка, *Славянские программы и идея славянской солидарности в XIX и XX веках*, Прага 1964; А. Giza, *Neoslavizm i Polacy 1906–1910*, Szczecin 1984.

і Слов'янство” („Россия и Славяноство”, Париж) та польського щомісячника „Рух слов'янський” („Ruch Słowiański”, Львів).

У міжвоєнний період ідея слов'янської єдності викликала зацікавлення майже у всіх слов'янських державах і стала предметом обговорення на сторінках спеціальної періодичної преси: „Слов'янський огляд” („Slovanský Přehled”) і „Слов'янська справа” („Slovenské Dielo”) в Чехословаччині, „Слов'янський голос” („Славянски глас”) в Болгарії*.

У Радянському Союзі через те, що слов'янська єдність не вписувалася в ленінську теорію національного питання та не відповідала принципу пролетарського інтернаціоналізму, слов'янська ідея загалом викликала активне неприйняття. Відомий російський марксистський історик М. Покровський, аналізуючи конференцію істориків східноєвропейських і слов'янських держав, що проходила у Варшаві в червні 1927 р., писав про штучність кола представлених на ній держав, про її політичний характер, де „науково” розглядаються питання про створення нових блоків². Директор Інституту 1931–1934 рр.) М. Державін зазначав: „Ми негативно ставимося (...) до всіх ідеологічних пережитків старого (...) ладу у вигляді теорій „слов'янофільства”, „панславізму”, „слов'янської єдності і взаємності” та інших класово ворожих пролетаріату ідеологій, які використовують в деяких колах сучасної націоналістично налаштованої слов'янської буржуазії як гасло мобілізації фашистських сил проти трудящих³. Окрім спроби вчених довести необхідність вивчення слов'янських народів, налагодження взаємних контактів не зустрічали розуміння влади.

Натомість російська політична еміграція, численне гроно якої опинилося у більшості слов'янських держав, активно включилася в обговорення ідеї слов'янської єдності. 1 грудня 1928 р. у Парижі побачив світ перший номер тижневика „Росія і Слов'янство”, фундатором якого став відомий російський суспільно-політичний діяч Петро Струве⁴. Редакція, відповідаючи на

* У міжвоєнний період в Болгарії розгорнуло активну діяльність товариство слов'янського єднання „Слов'янське Дружество”, яке очолив Стефан Бобчев – письменник, юрист, публіцист, професор Софійського університету. В 1924 р. товариство нараховувало близько 3 тисяч членів, а також мало три видання: „Слов'янська бібліотека”, „Слов'янський календар”, „Слов'янський голос”.

² А.Н. Горяинов, „Славянская взаимность” в трактовке советской историографии 1920–1930-х годов, [в:] Славянская идея: история и современность, Москва 1998, с. 149.

³ Цит. за: В. Дьяков, Важнейшие черты развития славяноведения в 1918–1939 годах, [в:] Slowianoznawstwo w okresie międzywojennym (1918–1939), Część pierwsza, Wrocław 1989, s. 24.

⁴ „Россия и Славяноство”. Органъ национально-освободительной борьбы и славянской взаимности, I XII 1928, с. 1.

питання *Чи є слов'янство?*, підкреслювала, що думка про відсутність слов'янства в сучасній дійсності є помилкою як з політичної, культурної, так і моральної точки зору⁵. Представники російської еміграції не мали сумнівів у тому, що *слов'янська ідея незгасна*, так само як і визначальна роль Росії у слов'янській спільноті⁶. При цьому у редакційних статтях наголошувалося на неможливості реставрації минулих російсько-слов'янських взаємин, на негатив яких неодноразово вказували польські інтелектуали. Наявність Росії як *Великої Держави* не означає прагнення до загарбань чи гегемонії над „братами-слов'янами”. *Наш заклик до слов'янської взаємності* не може жодним чином трактуватися як якийсь одіозний, взятий в лапки, старий панславізм, – наголошувалося у редакційній статті⁷. Не можна оминути і той факт, що в майбутніх російсько-слов'янських взаєминах не було місця для незалежної України, зрештою, як у царській так і радянській Росії⁸.

Головним лейтмотивом публікацій були гасла створення політичної платформи для порозуміння і співробітництва всіх слов'ян, а найкращим засобом для цього маластати російська мова. Засновники тижневика закликали до співробітництва з часописом усіх слов'ян, яким дорога *ідея історичного покликання Росії в справі об'єднання і утвердження слов'янського світу*⁹, сильна національна Росія¹⁰. У першому номері газети було опубліковано інтерв'ю з відомим чехословацьким політиком, лідером неославізму початку ХХ ст. Карлом Крамаржем. Останній, не відступаючи від своїх попередніх ідей, підкреслював, що подальший розвиток слов'янства, його роль як чинника світової політики винятково залежить від долі та майбутньої політичної орієнтації Росії. Перелічуючи країни, які повинні допомогти Росії у боротьбі з більшовицькою владою, чеський політик не згадав поляків; але як відомий прихильник ідеї єдиного східнослов'янського народу¹¹, засудив будь-яку підтримку „українізму”, як шкідливого для успішного здійснення цього завдання¹².

Поява тижневика та публікації, присвячені ролі Росії в слов'янському світі, викликали жвавий відгук на сторінках інших часописів. Свої міркування на тему „Росія і слов'янський світ” запропонувала, зокрема, російські

⁵ „Россия и Славянство”, 29 XII 1928, с. 1.

⁶ *Ibidem*.

⁷ „Россия и Славянство”, 15 XII 1928, с. 1.

⁸ *Ibidem*, 19 I 1928,

⁹ *Ibidem*, 1 XII 1928, с. 1.

¹⁰ *Ibidem*, 15 XII 1928, с. 1.

¹¹ Dr. Kramar w sprawie rusko-rosyjskiej, „Świat Słowiański” 1912, nr 86, s. 121–127.

¹² „Россия и Славянство”, 1 XII 1928, с. 1.

ка щоденна газета „За свободу!” („Za swobody!”, Варшава)*. У редакційній статті зазначалося, що слов'янофільська акція в нинішніх умовах взагалі неактуальна. При цьому газета підкреслювала, що в Чехословаччині офіційні кола з великою обережністю відносяться до неї, а в Польщі – взагалі негативно, оскільки будь-яка спроба російської еміграції відновити ідею слов'янської єдності уявляється у вигляді прихованого прагнення відродити гегемонію Великодержавної Росії над так званими „братами-слов'янами”¹³.

До дискусії навколо слов'янської ідеї приєднався і польський щомісячник „Рух слов'янський” („Ruch Słowiański”), що почав виходити у Львові з листопада 1928 р. Часопис мав на меті знайомити польське суспільство з життям інших слов'янських народів. Головним редактором журналу став Тадеуш Лер-Славінський – польський мовознавець, славіст, професор Львівського університету. У редакційній статті первого номеру часопису наголошувалося на необхідності об'єднання слов'янських народів з трьох причин: з політичної – через загрозу спільногого ворога, яким визнавалася Німеччина; економічної, позаяк всі слов'янські держави тільки почали розвивати свої незалежні національні економіки; культурної – для подальшого розвитку слов'янства¹⁴. Публікації на сторінках щомісячника були присвячені актуальним подіям в історії слов'янських країн, діяльності відомих історичних та політичних постатей.

У березні 1929 р. редакція журналу „Рух слов'янський” звернулася із закликом до інтелектуалів взяти участь в обговоренні анкети *Реальні основи єдності слов'ян*. Анкета обіймала наступні питання: спільність крові та раси; єдність культури (чи існує єдина слов'янська культура, чи дві: західна і східна, чи більше); уніфікація алфавіту (прийняття латинської абетки всіма слов'янами); обрання одної загальнослов'янської мови; перешкоди на шляху єднання слов'ян¹⁵.

* Редактором газети „За свободу!”, що виходила у Варшаві впродовж 1921–1932 рр., був відомий російський суспільно-політичний діяч Дмитро Філософов.

¹³ Цит. за: „Россия и Славянство”, 15 XII 1928, с. 1. Слід підкреслити, що у відновленій Польській державі побоювання перед російським панславізмом продовжували домінувати. Так, у 1925 р. побачила світ книга громадсько-політичного діяча, засновника та лідера Націонал-демократичної партії та одного із засновників неославізму Романа Дмовського „Польська політика та віdbudowa держави”. У ній політик піддав різкій критиці концепцію панславізму та висловив переконання, що слов'янська солідарність може базуватися лише „на визнанні самобутності кожного з слов'янських народів, взаємній повазі і співпраці як в цивілізаційному розвитку, так і в обороні проти спільних ворогів” (R. Dmowski, *Polityka polska i odbudowanie państwa*, Warszawa 1925, s. 99–100).

¹⁴ „Ruch Słowiański” 1928, nr 1, s. 4.

¹⁵ Ibidem, 1929, nr 6, s. 16.

Серед польських інтелектуалів, які включилися в обговорення піднятих часописом „Рух слов'янський” проблем, був історик, дослідник Центральної та Східної Європи Фелікс Конечни, історик та письменник Францішек Гавроњський-Равіта, публіцист та політик Клаудіуш Грабик.

Ф. Конечни тривалий час був активним прихильником слов'янського руху (на початку ХХ ст. під його редактуванням у Krakowі виходив часопис „Слов'янський світ” („Świat Słowiański”). У публікації *Чим є, а чим не є слов'янська проблема?* прозвучало певне розчарування вченого в ідеї слов'янської єдності¹⁶. Він наголошував, що для об'єднання слов'ян необхідно насамперед мати спільні інтереси. За їх відсутності *слов'янська ідея є літературною вигадкою, гарною фразою*. Дослідник нагадував, що наукові дослідження заперечують тезу про кровну спорідненість слов'ян, а, отже, і про окрему слов'янську расу. Можна говорити тільки про мовну спорідненість, але й вона не може слугувати підставою для духовної спорідненості. На думку історика, ніколи не було і немає жодної *слов'янської культури* (він виділяє 9 культур), а тому не потрібно її штучно створювати, а тим більше прагнути до уніфікації. Ф. Конечни закликає до обміну культурними надбаннями, але знову ж таки не через те, що вони слов'янські, а насамперед через їх особливу цінність. Переконаний дослідник і в тому, що питання уніфікації абетки також не має значення для *слов'янської єдності*. При цьому автор наводив наступний аргумент: за наявності єдиної абетки німці, проте, не стали друзями ні Франції, ні Польщі (*за однакової абетки можна бути собі ворогом і вести війни*). Подібна ситуація і з календарем. Навіть, якщо раптом слов'яни негайно вирішать перейти на латинку та григоріанський календар, це не означає *зближення в слов'янській ідеї*. Щодо мрій про єдину слов'янську мову, то Ф. Конечни вважає неприпустимим заміну кількох розвинутих слов'янських мов однією. Він наголошував, що поширення мови відбувається не через бажання народу, а визначається його політичною та культурною потугою. Ф. Конечни не виключав, що в майбутньому котрась слов'янська мова стане загальнослов'янською, як французька європейською. Але для цього, вважає історик, потрібно дві умови: щоб один із слов'янських народів політично та культурно став найсильнішим (як Франція Людовіка XIV), а інші слов'янські народи побачили в цьому свою вигоду. Зрештою, робить висновок учений, ні мовні, ні календарні, ні навіть цивілізаційні відмінності не можуть становити перешкоду на шляху єдності слов'ян. А ліквідація цих відмінностей не приведе до об'єднання, якщо для цього немає об'єктивних причин. Кожен слов'янський народ повинен чітко усвідомлюва-

¹⁶ F. Koneczny, *Czem jest a czem nie jest kwestja słowiańska?*, „Ruch Słowiański” 1929, nr 8–9, s. 375–381.

ти, для чого йому потрібна слов'янська ідея, яка, за твердженням Ф. Конечного, насамперед є політичною. Аполітичне слов'янофільство є іграшкою, слов'янщина може стати політичним поняттям і в цьому вся цінність слов'янофільства, вважав дослідник. Існування незалежної Польщі, інші зміни, що відбувалися в Європі, на думку Ф. Конечного, роблять актуальною політичну єдність слов'ян поза більшовицькою Росією.

Ф. Гавроњський-Равіта у своїй статті *Блок слов'янський*, аналізуючи минуле, підкреслював, що саме під час Першої світової війни слов'янська ідея знову відродилася з метою витворення противаги німецькому наступу, але не була реалізована¹⁷. Відразу ж після закінчення війни слов'янські країни стали предметом міжнародних торгов з метою утримання миру в Європі. Вчений ставить перед собою запитання, на яке намагається відповісти: чому слов'янська спільнота, сумарна чисельність якої становить близько 200 млн., відсутня як самостійний суб'єкт у європейській політиці? На думку автора публікації, причина полягає у відсутності єдиної слов'янської політики, узгодженості в діях колишніх союзників блоку Антанта, двоїстій позиції СРСР. Ф. Гавроњський-Равіта наголошує, що саме за сприяння слов'янської Росії всій Європі загрожує повернення гегемонії Німеччини, тобто підпорядкування всіх країн пангерманській політиці. Історик робить висновок, що не європейські країни, а лише військовий і політичний союз слов'янських країн з Італією та Францією може створити бар'єр для перемоги пангерманізму в Європі.

У статті К. Грабика *Про всеслов'янську ідею* наголошувалося, що слов'янська ідея відродилася в нових умовах – політичної незалежності слов'янських держав і не втратила в новій Європі рацію існування. Політик застерігав від перенесення ідеї слов'янської єдності лише в площину культурних взаємин, в основі якої формальний міжслов'янський обмін думками та цивілізаційним доробком. Він вважав, що одним із нових завдань слов'янської ідеї має стати виведення слов'ян з ролі пригноблених невільників на міжнародній арені, як дієвий самостійний елемент загальної цивілізації. К. Грабик вказував на загрозу німецької експансії для усіх слов'ян та потребу спільної боротьби проти неї. Знищення пангерманізму, на його думку, дозволить існування молодих слов'янських держав, а Польща повинна стати цементуючим ядром, навколо якого об'єднаються усі слов'яни¹⁸.

У всіх публікаціях звучали заклики польських інтелектуалів до налагодження міжслов'янських взаємин. Однак, на жаль, у жодній не зверталася увага на те, як слов'янська взаємність проявлялася стосовно слов'ян, які проживали на території Польської Республіки. Йдеться, насамперед, про

¹⁷ F. Gawroński, *Blok słowiański*, „Ruch Słowiański” 1929, nr 6, s. 242–247.

¹⁸ K. Hrabik, *O idee wszechślowiańskiej*, „Ruch Słowiański” 1929, nr 6, s. 248–250.

ставлення до української та білоруської національних меншин. На цьому факті, до речі, акцентували увагу представники чеських інтелектуалів, підкреслюючи також наявність певної напруженості у взаєминах між Польщею та Чехословаччиною через проблему Тешиніа¹⁹.

На боці скептиків ідеї слов'янської єдності виступив польський вчений Мар'ян Шийковський*. У своїй статті *Чи існує слов'янське питання?* він стверджував, що для більшості поляків слов'янська ідея – фікція²⁰. Цю тезу вчений аргументував фактами про те, що кілька періодичних видань, які виходили у Варшаві після закінчення Першої світової війни і були присвячені слов'янській проблематиці, через брак читачів, тобто інтересу до піднятих проблем, припинили тиражування („Слов'янська культура”, „Слов'янський огляд”, „Слов'янський журнал”). Підтвердженням своєї тези М. Шийковський вважав і відсутність значного зацікавлення польської інтелігенції анкетою „Руху слов'янського”. Krakівський вчений наголошував, що *проблема слов'янських взаємин звучить вкрай несимпатично для польського вуха, бо пов'язана з уявленнями про часи польської неволі*. Він мав на увазі поділи Речі Посполитої за участю слов'янського старшого брата Росії, придушення національно-визвольного руху польського народу в XIX ст. М. Шийковський вважав, що слов'янська взаємність не існує в колишньому розумінні: *Сьогодні не може бути й мови про єдину спільну слов'янську мову, про велику єдину слов'янську державу на чолі з Росією, про загальну спіальну православну віру, про єдиного ворога, про подолання всіх непорозумінь між окремими слов'янськими племенами*²¹.

Свою спільну відповідь на анкету щомісячника „Рух слов'янський” під назвою *Реальні основи єдності слов'ян* надіслали болгарські інтелектуали: мовознавець, академік Стефан Младенов, етнограф Христо Вакарелський та мовознавець Христо Кодов²². Автори публікації підкреслили актуальність піднесених часописом проблем для слов'янських інтелектуальних осередків. На їхню думку, саме проблема цілісності крові та раси може бути висунута на перший план для об'єднання, позаяк в основі слов'янського світу, незважаючи на історичні перипетії, лежить спільна кров єдиної пра-

* Шийковський Мар'ян (1883–1952) був професором Ягеллонського університету в Krakові, 1923 р. переїхав до Чехословаччини та очолив кафедру польської літератури в Празькому університеті. Російський дослідник В. Дьяков представляв його як чеського вченого (див. В. Дьяков, *Важнейшие черты развития славяноведения в 1918–1939 годах*, с. 16).

¹⁹ V. Červinka, *Польша и Россия, „Россия и Славянство”*, 20 IV 1929.

²⁰ „Kurjer Warszawski”, 7 VIII 1931.

²¹ *Ibidem*.

²² S. Mladenow, Ch. Wakarelski, Ch. Kodow, *Realne podstawy łączności Słowian*, „Ruch Słowiański” 1929, nr 6, s. 250–253.

батьківщини. Аналізуючи проблему цивілізаційної єдності, вчені вказували на наявність у слов'янському середовищі двох культур: східної – візантійської (східні слов'яни, серед південних – болгари та серби) і західної – латинської (західні слов'яни, частково південні – словенці та хорвати). Але ця культурна двоїстість, на їхню думку, не заперечує спільної основи (матеріальна та суспільна культура). До проблем, які необхідно вирішити з часом, автори віднесли необхідність уніфікації абетки. Можливість переходу до єдиної міжслов'янської мови автори вважали нереальною з огляду на політичну ситуацію. До того ж, наголошували вчені, слов'янські мови між собою дуже близькі, тому кожен, хто займається слов'янськими справами, може зрозуміти ту чи іншу слов'янську мову за допомогою словника. Найкращим виходом у цій ситуації є обов'язкове вивчення хоча б однієї зі слов'янських мов у середніх школах. Не менш корисним, на думку авторів публікації, був би масовий взаємний обмін молоддю вищих навчальних закладів. Прагнучи до єдності, наголошували вони, потрібно завжди брати до уваги всі перешкоди, властиві самим слов'янам, і завчасно та енергійно до їх ліквідовувати. Це, зокрема, існування різних політичних точок зору при розгляді національних питань; політика насильства стосовно слов'янських меншин у кордонах деяких слов'янських країн (зокрема, позбавлення національних меншин мовних, освітніх, релігійних та інших культурних прав, хоча проблему легко можна усунути, бо *ніколи дана меншість не вимагала більше прав, ніж має сама більшість в даній державі*); некоректні висловлювання вчених, політиків, публіцистів стосовно своїх слов'янських сусідів; тенденція деяких слов'янських часописів до висвітлення міжслов'янських взаємин однобічно і не завше правдиво (особливо, коли йдеться про розв'язання деяких спірних проблем у національному питанні). Тому вчені дійшли висновку, що антагоністичні тенденції між слов'янами, непорозуміння і воєнні конфлікти між слов'янськими народами, є наслідком помилок або й прагнень деяких представників інтелігенції окремих народів.

З Югославії на анкету „Руху слов'янського” відгукнулися славіст, перекладач і публіцист Леопольд Ленард і письменник Фран Ілєшіц.

Леопольд Ленард у публікації *Реальні основи єдності слов'ян* підкреслив, що спільність крові та раси не може стати об’єднавчим фактором слов'ян, оскільки вона не існує, позаяк в Європі немає народів єдиної раси²³. На його переконання, праслов'яни і слов'яни – це поєднання різних рас. Натомість, вважає дослідник, можна говорити про певні спільні фізичні та психологічні риси характеру слов'ян.

²³ L. Lenard, *Realne podstawy łączności Słowian*, „Ruch Słowiański” 1929, nr 10, s. 431–437.

Культура і релігія також не можуть бути основою для єдності, бо в цих двох площинах слов'яни поділяються на різні табори. Окрема, замкнена в собі слов'янська культура, вважає славіст, ніколи не існувала, і навіть твердження, що весь слов'янський світ поділений на два культурні типи – східно-православний і західно-католицький, є поверхове. В цьому випадку ховувати до одного культурного типу, а католицьких хорватів – до іншого. Л. Ленард пропонував виокремити три культурні площини: 1) західну, німецьку (лужицькі серби, чехословаки, словенці та, частково, хорвати); 2) родинну, історичну із західними французько-італійськими впливами й, частково, східними (поляки, серби, значною мірою хорвати, частково українці та білоруси); 3) давню, власне зі східними впливами: грецькими, монгольськими, турецькими (росіяни, болгари, частково білоруси та українці). Однак, на переконання вченого, культурні відмінності також не можуть розділяти слов'ян. Релігія, на його думку, не відіграє такої визначальної ролі, оскільки національні відмінності формувалися під впливом швидше історичного розвитку, ніж релігійних ідей. Як приклад Л. Ленард наводив німців – частково католики, частково протестанти, але, незважаючи на це, культурних відмінностей, які б сформувалися на цьому ґрунті, немає.

культурних відмінностей, які оформлюють єдноту. Щодо питання запровадження єдиної абетки, то це, на переконання вченого, лише технічна проблема, хоча й не на часі, а з огляду на практичність – краще було б, щоб усі послуговувалися латинкою. На глибоке переважання Л. Леонарда, лише спільність інтересів становить реальну основу для єдності слов'ян. Спільні риси раси і крові, подібність мов, характерів та звичаїв можуть допомогти в поглибленні та зміцненні зв'язків, але не можуть бути тривалою основою для єдності слов'ян.

Для об'єднання різних частин в єдине ціле потрібна історична ідея, вити єдину основу для єдності слов'ян, це проблема виключно негативна, обмежена в часі та просторі, позаяк стосується тільки деяких слов'янських народів. Не треба вважати, підкреслював учений, що між німцями та слов'янами постійно буде неприязнь. Потрібно, з одного боку, відкинути захист перед німецьким *Дранг нах остен* як єдину основу слов'янської спільноти, а з другого – слід обмежити так звану *слов'янську месіанську ідею* як надто широку та загальну. Слов'янський месіанізм, нагадував Л. Ленард, проходив різні фази: від панславізму Я. Коллара і містичного романтизму польських філософів до слов'янофільства братів Костянтина та Івана Аксакових, О. Хомякова, М. Каткова і, зрештою, до М. Данилевського та Р. Фадеєва. Помилка месіанізму полягала в тому, зазначав учений, що спочатку створювалася теорія, а тоді були спроби пристосувати під неї реальність.

ність, замість того, щоб виходити з реалій життя та на них будувати теорію. Л. Ленард прийшов до висновку, що основою для єднання слов'ян може бути тільки одна єдина велика і спільна ідея, пристосована до територій, на яких проживають слов'яни, і до потреб життя слов'янських народів.

Фран Ілєшіц у публікації *Про „Нашу анкету”* підкреслив, що вважає набагато кориснішою справою активну діяльність у сфері налагодження взаємних міжслов'янських контактів, ніж дискусію щодо корисності такої роботи. Тим не менше, він вказував на чинники, що є незмінною основою для дискусії над означеню проблемою, адже, по-перше, в післявоєнний час йдеться про незалежні держави, а не слов'янські народи; по-друге, жодна слов'янська меншина не повинна бути поневолена в жодній слов'янській державі, бо в цьому випадку сама може бути вилучена зі слов'янської родини. Щодо радянської Росії, то автор не вважав за можливе обговорювати це питання в контексті слов'янських держав²⁴.

Серед інтелектуалів Чехословаччини можна виокремити наявність двох течій у трактуванні ідеї слов'янської єдності. Перша, що сягала своїм корінням початку ХХ ст. і виразником якої був К. Крамарж, висловлювала побоювання щодо відсутності серед громад слов'янських держав слов'янської Росії і побажання її як найшвидшого повернення після повалення більшовицького режиму. Друга течія, відносно нова, представники якої, визнаючи заслуги Росії для слов'янського світу, тим не менше діяльність відродженої Росії прагнули скерувати на схід. Так, провідний вчений у сфері слов'янознавства, професор Ярослав Бідло у своїй праці *Історія слов'янства* (1927 р.) висловив міркування, що майбутня роль Росії в історії Слов'янства буде спрямована на схід і полягатиме в здобутті для слов'янської культури значної частини Азії, в той час, коли захист Слов'янщини перед німецькою небезпекою припаде на Польщу²⁵. Загалом представники Чехословаччини наголошували на необхідності поглиблення економічних і культурних зв'язків між уже незалежними слов'янськими державами²⁶.

Президент Чехословацької Республіки і видатний мислитель Томаш Масарик в інтерв'ю, яке він дав журналістові білградської газети „Політика” в січні 1930 р., зазначив, що до Першої світової війни ідеї слов'янської єдності мали свого роду *студентський характер*, а після її завершення набрали рис діловитості, практичності та відмови від сентиментальності. В нових умовах, на переконання цього державного діяча, може розпочатися *справжнє політичне співробітництво слов'ян, оскільки тільки тепер спра-*

²⁴ F. Ilęśic, O „Naszej ankiecie”, „Ruch Słowiański” 1929, nr 10, s. 427–429.

²⁵ Цит. за: „Россия и Славянство”, 31 V 1930.

²⁶ Цит. за: „Россия и Славянство”, 28 IX 1929.

ва дійшла до практичних питань²⁷. Т. Масарик вказував на значний позитив, який може принести обмін студентською молоддю між слов'янськими державами. Окрімо зупинився на питанні ролі Росії, відзначивши, що *до війни ідея слов'янської взаємності означала, головним чином, віру в Росію і надію на неї*. В даний момент часу ситуація змінилася, позаяк *нинішня офіційна Росія не має жодної спеціальної слов'янської програми чи слов'янських інтересів*. Обговорюючи ідею слов'янської єдності, він відзначив успіхи в діяльності блоку Мала Антанта* та висловив переконання, що *оновлені держави повинні зайняти в новій Європі місце, яке їм належить по праву*²⁸.

Хоча у дискусіях мало хто згадував про таку гілку слов'янства, як українці, тим не менше слід наголосити на баченні ідеї слов'янської єдності українськими інтелектуалами. У 1922 р. в Берліні вийшов друком тритомник українського історика, громадського та державного діяча Дмитра Дорошенка *Слав'янський світ в його минулому і сучасному*²⁹. На сторінках своєї праці вчений наголосив, що українці – другий щодо чисельності народ у слов'янській сім'ї³⁰, а географічне положення поставило їх на розграничене всіх слов'янських народностей: вони сусідують і з великорусами, і з білорусами, і з поляками, і з словаками, і потроху й з болгарами (в Добруджі), так що питання слов'янської взаємності є для них більше, чим для всякої другої слов'янської народності, питанням живим і пекучим, питанням практичної роботи³¹. Доцільність написання такої праці історик пояснював постійним зацікавленням української громадськості слов'янською ідеєю, історією слов'янських народів, які розвивалися в подібних до українських умовах та були тісно пов'язані історичною долею. Звичайно, ситуація після закінчення Першої світової війни кардинально змінилася і, на думку Д. Дорошенка, в умовах відновлення державності слов'янськими народами переходить у практичну площину налагодження взаємовідносин³².

* Для збереження післявоєнного статус-кво у Центрально-Східній Європі за ініціативою Франції й під її егідою у 1920–1921 рр. був створений військово-політичний союз Чехословаччини, Румунії та Югославії, що отримав назву Мала Антанта і був спрямований насамперед проти угорського ревізіонізму.

²⁷ „Россия и Славянство”, 18 I 1930, с. 8.

²⁸ ‘Россия и Славянство’, 18 I 1930, с. 8.

²⁹ Детальний огляд праці див.: В.П. Чорній, *Праця Дмитра Дорошенка „Слов'янський світ”: українська візія слов'янства*, „Проблеми слов'янознавства”, Львів 1995, вип. 47, с. 149–154.

³⁰ Д. Дорошенко, *Слав'янський світ у його минулому й сучасному*, Ужгород 2005, т. I–III, с. 271.

³¹ *Ibidem*, с. 13.

³² *Ibidem*.

У міркуваннях цього вченого можна простежити і відповіді на деякі питання, визначені в анкеті журналу „Рух слов'янський”. Так, дослідник наголошував на тому, що в жодному разі *однакове расове походження та племінна належність самі по собі* не можуть вплинути на спільність державних чи національних інтересів, протиставити властиві слов'янам спільні інтереси представникам інших народів чи етнічних груп; підкреслював важливість збереження окремішності мови кожного слов'янського народу, який *шанує її, береже, вбачає в їй свій найдорожчий національний скарб*³³.

У своїй публіцистичній праці „Призначення України” (1938 р.) відомий український громадсько-політичний діяч, письменник Юрій Липа характеризував слов'янофільство як настроєву ідею, що почалася з літературного романтизму³⁴. Він відкидав поняття праслов'янщини, наголошуючи, що *ніхто не бачив цих праслов'ян, і вони не зоставили ніяких праслов'янських пам'яток*. Що ж стосується спорідненості слов'ян, то, на думку Ю. Липи, вони представляють різні групи. Зокрема, *Україна разом з болгарами сербами і чехами належить до групи з осілим і хліборобським підложжям*³⁵.

Промову в *слов'янському дусі* виголосив на урочистостях з нагоди приїзду студентської делегації з університету ім. Кменського (Братислава) до Ягеллонського університету Krakova в квітні 1929 р. український професор Богдан Лепкий. Він наголосив, що слов'яни тісно пов'язані між собою з географічної, економічної та культурної точок зору, а тому повинні розуміти, що *в добробуті окремих слов'янських народів зацікавлені всі слов'яни*. Свій виступ Б. Лепкий завершив закликом до оптимізму й віри у реалізацію слів Тараса Шевченка: *Слов'яни коли-небудь стануть рідними братами і синами сонця правди*³⁶.

Отже й українці не заперечували слов'янську ідею, вони, як свого часу влучно висловився Іван Франко, були *слов'янофілами в дусі Коллара і Шевченка*³⁷.

Слов'янська ідея знову стала актуальною після закінчення Першої світової війни, хоча й набрала іншого забарвлення. Політичні інтерпретації ідеї слов'янської єдності впливали на розвиток слов'янознавства. Жодному зі слов'янських народів не можна дорікнути у відсутності уваги до ідеї слов'янської єдності*, окрім більшовицької Росії. Хоча й не можна тверди-

³³ Ibidem, c. 19.

³⁴ Ю. Липа, *Призначення України*, Київ 1997, с. 207.

³⁵ Ibidem, c. 210.

³⁶ „Ruch Słowiański” 1929, nr 5, s. 219.

³⁷ І. Франко, *Літературне відродження Полудневої Русі і Ян Коллар*, [в:] Його ж, Зібрання творів у 50 томах, Київ 1981, т. 29 (Літературно-критичні праці (1893–1895), с. 50.

* Теоретичні концепції ідеї слов'янської єдності втілювалися у практичній діяльності. У політичній сфері це відбилося у підписанні двосторонніх договорів. Значною різноманітніс-

ти, що ця проблема широко обговорювалася у наукових колах. Досить незначним було число дописувачів на анкету, що її запропонував щомісячник „Рух слов'янський”. Поза тим, у міркуваннях інтелектуалів міжвоєнного часу можна виокремити погляди на слов'янську ідею і роль Росії у слов'янській спільноті. Одностайною була думка про те, що для успішної реалізації слов'янського єднання необхідна одна об'єднавча ідея, яка б відповідала національним амбіціям і прагматичним потребам усіх слов'янських народів. Не викликала заперечень теза про необхідність налагодження тісних взаємин у культурній сфері. Актуальною залишалася точка зору про особливий історичний шлях розвитку слов'янства та його значення для світової цивілізації.

Щодо ролі Росії у слов'янській спільноті думки розділилися. У минулі відійшли пансловістські ідеї про гегемонію Росії над слов'янством. Однак, у міркуваннях польських інтелектуалів все ще простежувалися негативні наслідки історії польсько-російських відносин, а тому більшість не хотіла бачити Росію серед слов'янства. Додатковим стимулом для поширення ідеї слов'янської єдності в Польщі стала зовнішньополітична ситуація, що спонукала до пошуку нових союзників*. Для представників Болгарії та Юго-

тю вирізнялася діяльність в культурній площині, що продовжувалася в дусі започаткованих на початку ХХ ст. неославізмом акцій. До безсумнівних успіхів у справі слов'янського єднання слід віднести діяльність двосторонніх міжслов'янських товариств (*Слов'янське товариство в Болгарії, Рольсько-Югославська Ліга в Польщі та Югославії, Товариство слов'янської взаємності* в Чехословаччині тощо), вихід часописів, присвячених славістичній тематиці, заснування наукових інституцій, що спеціально займалися проблемами історії та культури слов'янських народів (як, наприклад, Слов'янські інститути в Кракові та Празі, Західнослов'янський інститут у Познані), спільні конгреси слов'янських науковців (у жовтні 1929 р. відбувся перший з'їзд слов'янських філологів у Празі, учасниками якого були 500 наукових працівників слов'янської філології, етнографії, антропології, історії („Ruch Słowiański” 1929, nr 8–9, s. 437–440); у вересні 1933 р. у Братиславі відбувся з'їзд слов'янських юристів („Россія и Славянство”, 16 VII 1932.). До діяльності в сфері взаємного слов'янського зближення долутилися також жінки. 1929 р. в Празі за ініціативою К. Крамаржа був утворений Союз слов'янських жінок, який очолила Чапкова-Смоларжова. Кожного року по черзі в столицях слов'янських держав Союз організовував конгреси, об'єднані спільною проблемою – *прагнути до зближення і об'єднання слов'янських народів в ім'я блага слов'янства і миру в усьому світі*. Перший з'їзд відбувся 1930 р. в Празі, на засіданнях усі присутні виступали рідною мовою, без участі перекладачів. Після урочистостей був організований бал „Слов'янська бесіда”, який почався з урочистого маршу всіх делегаток у національних костюмах з національними прапорами. Для участі були запрошені члени секретаріату Президента Чехословаччини, посли слов'янських держав („Россія и Славянство”, 15 II 1930, с. 7).

* У 1930-х роках міністр закордонних справ Польської Республіки Юзеф Бек виступив з ідеєю т.зв. міжморської концепції: створення блоку малих держав, розташованих від Балтійського до Чорного моря, під гегемонією Польщі (докл. див.: З. Баран, Нові аспекти зовнішньої політики міжвоєнної Польщі: міжморська концепція, [в:] Вісник Львівського університету. Серія історична, Львів 1996, випуск 31 (Питання загальної історії), с. 81–90).

славії слов'янська єдність не означала політичного пансловізму, оскільки, на їхнє переконання, жоден слов'янський народ не зможе досягнути успіху на нещасті та неволі інших слов'янських народів. У Чехословаччині в ідеології всеслов'янськості панували два напрямки: представники першого не уявляли собі слов'янський світ без Росії, другого – прагнули скерувати діяльність відродженої Росії на схід.

Таким чином, у міжвоєнний період слов'янська єдність містила елементи раннього слов'янофільства (проповідь ідеї тісного єднання, виходячи з етнічної та мовної спорідненості), політичного пансловізму (захист перед ймовірним відродженням експансії Німеччини, значно ширша участь слов'ян в політичному та економічному житті Європи), культурницького неославізму (налагодження культурного та економічного співробітництва для подальшого розвитку слов'янства як потужної етнополітичної та етнокультурної спільноти).